

- Ред. В.А. Крохи. — Спб.:Издательский Дом “Азбука — классика”. 2008. — С. 35
- 6 Там само. — С. 43
- 7 Там само. — С. 64
- 8 Там само. — С. 65
- 9 Левшун Л.В. История восточнославянского книжного слова XI — XVII вв. — Минск: Экономпресс, 2001. — С. 209
- 10 Керн Киприан архимандрит. Антропология св. Григория Паламы. — М.: Паломник, 1996. — 177 с.
- 11 Бычков В. В. Эстетика поздней античности. — М., 1981. — С. 25 — 27
- 12 Сырку П.А. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. — Спб., 1899. — Т.1, — С. 191
- 13 Добротолубие. — М., 1889. — С. 195 — 196
- 14 Бычков В. В. 2000 лет христианской культуре *sub specie aesthetica*. В 2-х тт. М. — Спб.: Университетская книга, 1999. — Т.1. — С. 164 — 165

SUMMARY

Aleksej Matytsyn

PROBLEM ANALYSIS OF LITERARY SOURCES IN THE CONTEXT OF THE STUDY OF CHARACTERISTIC FEATURES OF THE EASTERN ICONOGRAPHY TRADITION

This article discusses the problems of study characteristics of Eastern iconographic tradition in the context of analysis of the literary sources. Body of literature that is relevant to the study of theological — aesthetic principles of Eastern iconographic tradition is analysed. Investigated the influence of this group of sources on the formation of the individual elements of Eastern iconography.

Анатолій Салій

ОБРАЗИ ЗЛА В УКРАЇНСЬКІЙ ІКОНОГРАФІЇ

Автор звертається до малодослідженої у сучасному українському релігієзнавстві теми. На основі аналізу наявних зображень Диявола на українських іконах, автор намагається прослідкувати відповідні паралелі у іконописній традиції, які склались у східному християнстві.

Ключові слова: ікона, іконописна традиція, образ зла, Диявол, Сатана.

Сучасна людина, при всьому своєму прагматизмі, у глибинах підсвідомого все-таки зберегла віру у можливість існування зла як нематеріальної

сутності. Християнська цивілізація персоніфікує його через образи Диявола, Сатани, які міцно вкорінені у нашій свідомості. Треба відразу застерегти, що той образ, який ми сьогодні уявляємо як втілення усього негативного у житті людини, має виразне походження із юдейського культурного середовища. В юдаїзмі Сатан виступає як спокусник, обвинувач людини перед лицем Бога. Він хоч і діє самостійно, але все ж є засобом випробування людини в руках Бога і не має безмежної свободи волі. Вперше Сатан як визначення головної функції надприродної сутності, янгола, але не протиставленого Богові, а як виконавця Його волі, випробовувача людини, з'являється у книгах, які були складені після повернення юдеїв з Вавилонського полону — в Книзі пророка Захарії [Зах. 3 : 1–2] та Книзі Йова [Йов. 1–2]. Поступово, вірогідно під впливом ірано-персидського дуалізму, такий образ перетворюється на втілення злого начала, якого християнство починає сприймати як Сатану. Принципова відмінність Сатани від юдейського Сатана полягає у тому, що якщо останній позиціонується як зброя Бога, яка Ним контролюється і обмежується, то Сатана наділений свободою і виступає перш за все як особистість, як головний спокусник людства, як найперший ворог Бога, а отже, і людини, який здається непереможним та рівносильним Богові.

Новий Заповіт, як основне джерело іконографії, не має ніяких натяків на виведення більш-менш чіткого вигляду Сатани. Але у подальшому християнське мистецтво наводить його найнереальніші риси, надаючи їм як антропоморфних, так і зооморфних ознак. Причому ротова порожнина Сатани часто символічно сприймається як ворота пекла, проходження через які означає поглинання Сатаною.

Філософія традиційно розподіляє поняття зла на три категорії: метафізичне, природне та моральне. Метафізичне зло означає відсутність досконалості, яка завжди притаманна світові людей; під злом природним мається на увазі страждання, яке виникає унаслідок певних “природних явищ”, як то захворювання чи природні катаклізми; а зло моральне — навмисне бажання завдати комусь болю чи страждань. Сукупність усіх наведених вище складових формує поняття абсолютного зла.

Як своєрідний символ абсолютного зла християнська традиція виводить Диявола, якого досить часто ототожнюють із Сатаною. З плином часу зміст цього поняття постійно змінювався. Власне, визначаючи його фундаментальні основи, ми можемо виділити чотири докорінно відмінних ознаки Диявола:

1. самостійна, ні від кого не залежна сутність;
2. один із проявів Бога;
3. створена Богом істота, янгол;

4. символ людського зла.

Але, які б не були відмінні ці риси, усі вони беруть участь у формуванні традиційного образу Сатани, який трансформувався протягом кількох тисячоліть, втрачаючи одні риси, набуваючи та зберігаючи інші. Його зображення далеко не завжди повинні були жахати або наочно підкреслювати злу сутність.

У перші століття християнства зображення Сатани підкреслюють його янгольське походження. Вони повні символізму у стилістиці, кольорових гамах. Саме таким є одне із найдавніших відомих сьогодні зображень Сатани на одній із мозаїк храму Sant-Apollinare Nuovo в Равені, яке відноситься до початку VI ст. н. е. Центальною постаттю даної мозаїки є Ісус Христос, який відділяє ягнят від цапів. Диявол знаходиться зліва від Спасителя. Це красивий янгол, який одягнений в одяг темно-синього кольору, що символічно означає нижчий простір, у який його скинуто¹.

В Україну образ Диявола як символ зла проникає разом із поширенням християнства. Цей образ був характерним для християнства східного (візантійського) обряду. На відміну від Заходу, Східна православна теологія приділяє Дияволу значно менше уваги. Постулати візантійської демонології ґрунтуються на працях отців церкви перших п'яти століть християнства. Згідно з візантійською традицією Диявол — швидше творіння Бога, аніж незалежна субстанція. Він та інші янголи його оточення були сотворені добрими у своїй суті, але були скинуті через гординю. Саме на таких позиціях формують свої містичні схеми Псевдо-Діонісій Ареопіт (V–VI ст. н. е.), Максим Сповідник (бл. 580 — 662), Іоан Лествичник (570–649), Іоан Дамаскін (675–750), Михайло Пселл (1018–1078).

Близько XII століття з Візантії на Русь проникає досить оригінальна та впливова на той час релігійна течія — богомилство, яка приносить з собою нову дуалістичну систему розуміння світу, де позитивне начало символізує Христос, а негативне — його старший брат Сатанайл. Він же і визначається як творець Всесвіту, у якому ми живемо та як Бог Старого Заповіту.

У мистецтві візантійського стилю Диявол і його демони зазвичай антропоморфні, дещо схожі на янголів, але найчастіше відрізняються від них меншими розмірами і чорним кольором. Часто їх зображують з рогами та хвостом, але у більшості випадків вони мають людські риси. Таким саме чином їх образи зображуються і в іконографії.

За висловом Іоана Дамаскіна, ікона для зору людського має те саме значення, що і мова для слуху. Ікона — явище унікальне у середньовічній культурі. Адже іконописець мав особливе завдання: вивести свідомість людини у світ Духу, якоюсь мірою змінити саму суть свідомості, допомогти людині знайти свій власний шлях преображення.

Ікона — це в жодному разі не портрет і не жанрова картина; це за своєю суттю прообраз ідеального людства. Вона подає тільки символічні зображення. Умовно ікони можна поділити на такі категорії:

1. біблійні;
2. зображення святих, які фіксують їх при житті (“житійні”);
3. писані за переказами, що опираються на чий-небудь духовний досвід;
4. писані на підставі видінь самого іконописця².

Попри їх надзвичайну різноманітність, у православному християнстві історично встановлена відповідна точка зору (канон), згідно з якою ікона не може вільно змінюватись. Тому канон суворо регламентує як сам сюжет, організацію простору, розміщення предметів, фігур, зображення деталей одягу та кольорову гаму. Іконографічний канон — це певне правило зображення, яке фіксується у іконописних прорисах: чітко визначена система зображень персоналій, сюжетних схем, символів релігійного та богословського догматичного змісту.

Не зважаючи на таку чіткість у зображеннях, канонічний образ Диявола взагалі відсутній. Ми не бачимо визначених вимог до його зображень взагалі. Іконописець виводить його згідно власних уявлень або ж за традицією свого часу. До таких ми можемо віднести зображення Диявола у так званих житійних іконах, як то ікони св. Микити Бісоборця (с. Ільник, Львівської області, перша половина XVI століття) та ікони св. Юрія Змієборця (Холмська школа, XVI століття). Вважається, що Диявол як Змій (Дракон) в іконографію прийшов із старозаповітної Книги Буття. Вірогідно, що починаючи фактично з XV ст. в іконографії відбувається радикальний переворот від антропоморфності до монструозності, коли Диявол, як образ абсолютного зла, приймає страхітливих тваринних форм³.

Найчастіше Диявол зустрічається у таких іконах, які передають певний містичний досвід іконописця. Наприклад, зображення Страшного Суду; ікона Закарпатської школи (XVI ст.) показує Диявола в оточенні бісів чорного кольору. Сам образ Диявола неначе розмитий, але з чіткими загальними формами. Ікона “Страшного Суду” з Прянівщини (XVII ст.) зображує Диявола у вигляді жаби з великим вогняним язиком, що пожирає грішників: п’яниць, блудниць, чаклунів. Тут же ми можемо побачити приклад поєднання у зображеннях бісів антропоморфних та зооморфних рис.

Коротко підсумовуючи викладене, ми можемо зазначити, що образ Сатани (Диявола), пов’язані з ним парадокси залишаються привабливими і в мистецтві XX–XXI століть, яке як ніколи гостро відчувається глобальність протистояння добра і зла в світі та одночасно їх двозначно страшну, вбивчу відносність та ірраціональність для людини.

1. Будур Н., Лыткина И. Библия в русской живописи / Н. Будур, И. Лыткина. — М., 2003. — С. 10.
2. Минуа Ж. Дьявол / Жорж Минуа. — М.: Астрель, АСТ, 2004. — С. 51.
3. Рассел Дж. Б. Люцифер. Дьявол в Средние века / Джеффри Бартон Рассел. — СПб: Евразия, 2001. — С. 51.

SUMMARY

Saliy Anatoliy

EVIL'S TYPE IN ICON-PAINTING TRADITION OF UKRAINE

An author follows to the insufficiently studied theme in modern Ukrainian science about religion. On the basis of analysis of the Devil's images on the Ukrainian icons, author tries to retrace the proper parallels in icon-painting tradition, which was folded in east Christianity.

Key words: icon, icon-painting tradition, evil's type, Devil, Satan.

Ольга Куртасова

ОСОБЛИВОСТІ ІКОНОГРАФІЇ “НЕОПАЛИМА КУПИНА” В ІКОНОПИСУ ВЕТКІВСЬКОЇ ШКОЛИ

Досліджено іконографію “Неопалимої Купини”. На основі аналізу іконографії ветковських ікон, виявлені особливості ветковської іконографічної схеми “Неопалима Купина”. Також виявлено, що вона видозмінюється незалежно від часу написання ікони, за рахунок яких елементів іконографії та з якої причини. Дослідження ґрунтується на матеріалах, які було зібрано в результаті експедицій до м. Ветка (Білорусія), а також з приватних колекцій м. Харкова та м. Чугуєва .
Ключові слова: Ветківська школа, Неопалима купина, іконографічна схема, Апокаліпсис.

Постановка проблеми. Останнім часом в поле зору реставраторів та колекціонерів іконопису в Україні (в Києві, Чернігові, Харкові, Полтаві, Сумах, Чугуєві, Донецьку, Одесі, Вінниці та ін.) потрапляє значна кількість старообрядницьких ікон Ветковського типу. Це пов'язано з величезною кількістю старообрядницьких сіл та общин, розташованих на території України, які мали зв'язки з розташованим поблизу старообрядницьким іконописним